



La posició de l'estendard, el color de la flor i l'estructura de la inflorescència indicaven que les tramusseres crescudes de les misterioses llavors no semblaven emparentades amb cap altra espècie coneguda.

S. Fos, A. Navarro, I. Ferrando i E. Laguna

Javier Chapa. *Quaderns de camp*, 2006. Aquarel·la sobre paper.

EL DESCOBRIMENT DE L'ÚLTIM ENDEMISME: LA TRAMUSSERA VALENCIANA

Simón Fos, Albert Navarro, Inma Ferrando i Emili Laguna

DISCOVERING THE LATEST ENDEMISM. THE VALENCIAN LUPIN. THE VALENCIAN LUPIN (LUPINUS MARIAE-JOSEPHI) IS THE LAST PLANT ENDEMISM TO HAVE BEEN DESCRIBED IN THE COMUNITAT VALENCIANA. HOWEVER, THIS SPECIES WAS ALREADY WELL KNOWN IN PAST TIMES, AS WITNESSED BY THE NAMES OF SOME PLACES WHERE THE PLANT IS FOUND. THE HARVESTING AND LATER CONSERVATION OF THE SEEDS AT THE END OF THE SEVENTIES IN THE AREA OF D'ELS CASTELLARS DE MONTSERRAT, IN THE MOUNTAINS NEAR LARGE URBAN AREAS, REPRESENTS THE BEGINNING OF A UNIQUE HISTORY FULL OF COINCIDENCES AND LOVE OF NATURE THAT HAVE LED TO THE DESCRIPTION AND CONSERVATION OF THIS PLANT.

Poques vegades els botànics tenim la possibilitat de conèixer tota la història que ha dut al descobriment d'una planta, d'una nova espècie vegetal. També és cert que, normalment, tampoc no hi ha una successió tan excepcional de fets, amb tants escenaris i protagonistes, darrere la identificació d'una novetat botànica i la seua retrobada a la natura. I això que al nostre voltant podria haver-hi multitud d'històries per a ser contades. La riquesa de la nostra flora vascular, aquella amb elements conductors per a la distribució de la

«LA NOSTRA RIQUESA FLORÍSTICA DESTACA PER LA SEUA ORIGINALITAT, AMB UN SIGNIFICATIU PERCENTATGE D'ESPÈCIES ENDÈMIQUES, FINS AL PUNT DE SER UN DELS TERRITORIS MÉS RICS DE LA PENÍNSULA IBÈRICA»

saba (falgueres, brosses, arbustos i arbres), supera les 3.000 espècies, incloent-hi les plantes al·lòctones que, provenint d'altres zones del món, s'han naturalitzat i viuen lliurement a les nostres terres. A més, aquesta riquesa florística destaca per la seua originalitat, amb un significatiu percentatge d'espècies endèmiques, fins al punt de ser un dels territoris més rics de la Península Ibèrica. Hi trobem endemismes exclusius (només presents al País Valencià) o quasi exclusius



© Albert Navarro

Les tramusseres, és a dir les espècies del gènere *Lupinus*, es caracteritzen per les fulles compostes, amb foliols típicament disposats en forma palmada, llargament peciolades i piloses. La tramussera valenciana és una espècie herbàcia anual amb fulles proveïdes de cinc a set foliols lanceolats, glabres pel feix i villoses pel revés, mostrant una major concentració de pèls cap al marge. Aquests pèls són els responsables de la fina vora blanquinosa que s'observa en cada un dels lòbuls de les fulles.



© Simón Fos

A final dels anys setanta, la pedrera de la partida dels Castellars, a l'extrem sud-est del terme municipal de Montserrat, ja desenvolupava les seues activitats extractives, les quals van afectar àrees molt pròximes a les terrasses calcàries que albergaven la població original de tramussera valenciana. La seua expansió durant tot el temps transcorregut s'havia engolit l'única població coneguda d'aquesta nova espècie. En la contornada, es trobava representat el mateix tipus d'hàbitat, però de la planta... ni rastre.

(compartits amb els territoris limítrofs), endemismes iberollevantins i d'altres propis de gran part de l'àrea peninsular de clima mediterrani. Però aquest assumpte és minuciosament tractat en altres articles d'aquest monogràfic i no ens hi estendrem més del que és necessari; perquè el que ací ens ocupa és presentar els fets que han conduït al descobriment d'un nou endemisme exclusiu: la tramussera valenciana (*Lupinus mariae-josephi*). A més, la localització dels escenaris naturals que acullen aquesta història ens mostra que els paisatges que ens envolten, incloses les muntanyes més properes als gran nuclis de població, sempre a l'abast de la nostra mirada, encara amaguen alguns dels seus secrets.

■ UNA HISTÒRIA QUE COMENÇA FA VORA TRENTA ANYS

L'esmentada història té el començament a final dels anys setanta en la partida dels Castellars de Montserrat, propera als límits amb els termes municipals de Real de Montroi i Llombai. Allí, un caçador de Real, Ramón Jorge Perpiñá, atret per la freqüent presència de per-

dius, va acostar-se fins unes terrasses calcàries naturals on va trobar una planta que mai abans havia vist malgrat els seus coneixements adquirits en anys de caminar per les serralades dels voltants buscant la cacera.

La grandària de les llavors i l'aïllament de les plantes en les esclotxes de la roca relacionava aquelles plantes amb la presència dels ocells. Així, va decidir fer una bona recollida de llavors per intentar cultivar-la. Però, el temps va anar passant i aquest projecte inicial no es va fer realitat.

Finalment, prop de vint anys després d'aquesta recollida, les llavors foren dipositades al Centre d'Experimentació Agrària (CEA) de Carcaixent. En aquest centre, Josep Roselló desenvolupa una intensa activitat de recerca i conservació d'una col·lecció ben hete-

rogènia de llavors d'hortalisses tradicionals, d'aquelles que destinades a diversos usos pels agricultors i ramaders valencians han anat quedant en l'oblit, desplaçades per les exigències d'un mercat uniformador i restrictiu. Seguint el seu mètode de treball i aprofitant la realització d'un curs d'agricultura ecològica al CEA, Roselló va demanar als assistents mostres de les llavors que

«L'ACTIVITAT D'UNA CONFLICTIVA PEDRERA HAVIA DEIXAT UN ESPAI BUIT AL LLOC ON ABANS HI HAVIA LA MUNTANYA. ES TROBAVEN AMB UNA SITUACIÓ BEN DRAMÀTICA: LA PLANTA RECENTMENT DESCOBERTA PODIA ESTAR JA EXTINGIDA A LA NATURA»



© Simón Fos



© Albert Navarro



© Simón Fos

Les condicions climàtiques, amb manca generalitzada de pluges, deuen ser les responsables de la baixa talla i la reduïda producció de fruits, un o dos llegums per planta, i de llavors, també una o dues per llegum. A Llombai, la majoria de les plantes mostraven un aspecte similar al de la fotografia de l'esquerra; a Gandia, on la mitjana de pluges és superior, les plantes eren més altes i produïen més fruit i llavors.

Finalment, una de les plantes obtingudes a l'Institut Valencià d'Investigacions Agràries a partir de les llavors originals va completar el seu cicle per mostrar les flors característiques de la tramussera valenciana, amb els caràcters típics de la flor papilionàcia, però amb les diferències que la separen de la resta de congèneres: flors menudes (menors d'un centímetre) disposades en raïms, amb la corol·la inicialment blanca, o més o menys groguenca, i després completament rosada, i amb la part superior de l'estendard poc separat de la resta de la corol·la.

Tractant-se d'una planta herbàcia anual, amb l'arribada de la calor i la sequera comença la senescència. Les fulles van assecant-se i cauen, mentre que tots els recursos són destinats a la maduració d'unes llavors, que, escampades pel terra, hauran de superar els rigors adversos de l'estiu i iniciar un nou cicle amb les pluges de la tardor. Les llavors de la tramussera valenciana són molt característiques, amb una coloració castanya jaspiada sobre fons clar i amb una granulació superficial uniforme que les fa aspres al tacte.

pogueren tindre a casa. Per atendre aquesta sol·licitud, Ramón, que assistia al curs, es va retrobar amb aquelles llavors desconegudes, ja quasi oblidades, i les va cedir amb alguns comentaris sobre la planta, lleguminosa i espontània, i el possible interès que podria tenir com a adob verd o com a aliment per a l'aviram o com a reclam per a la caça.

Una altra de les casualitats que enllesteixen aquesta història va fer que Higinio Pascual, especialista de l'Institut Madrileny d'Investigació Agrària i Alimentària (IMIA) en lleguminoses d'interès agrícola i, a més, responsable de la revisió del gènere *Lupinus* per al projecte taxonòmic Flora Ibèrica, es fixara en aquestes misterioses llavors durant una visita al CEA. Allò eren tramussos, però... a la zona no es cultivaven i les condicions ecològiques dels voltants eren poc compatibles amb la possibilitat que alguna tramussera coneguda apareguera assilvestrada. Per aclarir aquesta conjunció de fets estranys, part de les llavors viatjaren a Madrid, on s'iniciaren els assajos de germinació per cultivar-les, en col·laboració amb José M^a Iriondo,

Elena Torres i Mauricio Parra, de la Universitat Politècnica de Madrid (UPM). Aquest darrer equip desenvolupava feia anys una línia de recerca sobre la distribució, comportament i diversitat de les espècies

endèmiques de tramusseres ibèriques i ben aviat es va interessar per la planta valenciana. Els primers resultats no foren massa encoratjadors: només un 1-2% de les llavors germinaven i la majoria moria en fase de plàntula o en etapes juvenils; finalment, alguns exemplars creixeren, floriren i fructificaren. Les sospites s'havien confirmat: la posició de l'estendard, el color de la flor i l'estructura de la inflorescència indicaven que les tramusseres crescudes de les misterioses llavors no semblaven emparentades amb cap altra

espècie coneguda, ni a la Península Ibèrica ni a la resta del món. Les anàlisis genètiques confirmaven l'aïllament de l'espècie amb la resta dels seus congèneres de la Mediterrània i d'Amèrica del Nord. A principi de 2004, H. Pascual va publicar la descripció del nou i sorprenent endemisme valencià. Per què sorprenent? Les tramusseres creixen majoritàriament

**«ALLÒ EREN TRAMUSSOS,
PERÒ A LA ZONA
NO ES CULTIVAVEN I LES
CONDICIONS ECOLÒGIQUES
DELS VOLTANTS EREN POC
COMPATIBLES AMB
LA POSSIBILITAT QUE
ALGUNA TRAMUSSERA
CONEGUDA APAREGUERA
ASSILVESTRADA»**





EL MÓN DE LES TRAMUSSERES

El gènere *Lupinus* pertany a la família de les papilionàcies o lleguminoses (*Fabaceae*), família en què també s'inclouen plantes tan conegudes i importants per a la societat com les faveres, les fesoleres, els cacauets o la soja, entre moltes més. El nom del gènere deriva del llatí *lupus*, que vol dir "llop". La raó d'aquesta denominació es perd en el temps, encara que uns diuen que és deguda a la forma de la fulla, que recorda la petjada d'un llop, i d'altres al fet que en l'antiga Roma denominaven als tramussos «fabes llobines», aliment que només menjaven els esclaus.

El cultiu dels tramussos es coneix a la Mediterrània des de l'antic Egipte. En una tomba datada al segle XXII aC es troben fins a set beines de tramussera. Aquesta és la prova més antiga coneguda de l'aprofitament que se'n feia. A l'antiga Grècia, Hipòcrates (400-356 aC) i posteriorment Teofrast (372-288 aC) fan esment del consum dels tramussos i de la seua farina. De l'Antiga Grècia, el conreu de *Lupinus albus* passà a l'Imperi Romà, que el va estendre per tota la Mediterrània. Al Nou Món, se sap que es cultivava a la cultura Nazca (segles VI-VII aC) gràcies a una pedra amb el dibuix de les típiques fulles i llavors de les tramusseres.

Al territori valencià, hi ha referències d'aquest cultiu des d'almenys el segle XIV, quan Francesc Eximenis, en la seua obra *Regiment de la cosa pública* escriu: «Abunda en diversitat de grans, així com de forment, ordi, [...] pèsols, tremussos, arròs». Encara que al llibre *Sentencia donada per lo rey Jaume I sobre los delmes e primícies del regne de valentia*, editat al segle XV, però atribuït a Jaume I i, per tant, corresponent al segle XIII, apareix: «De li, faues, ordi i tramuços sia dada delma». Cavanilles, al segle XVIII, també en fa esment a les conegudes *Observacions* quan es refereix al terme de Canals: «También prosperan en el secano los altramuces sin otro trabajo que sembrarlos a principios de Septiembre, y cogerlos a últimos de Junio.»

Els nostres coneguts i populars tramussos són la llavor de l'espècie *L. albus*. Del seu origen balcànic

dóna prova la gran quantitat de varietats que encara creixen de manera natural per aquelles contrades. Aquesta no solament s'ha cultivat per a produir la rica llavor; a més, aprofitant la seua capacitat d'enriquir la terra amb nitrogen gràcies a la presència de bacteris simbiòtics (*Bradyrhizobium*) a les arrels, també s'ha utilitzat com a farratge i com a fem verd. Però no tot són virtuts: tota la planta, incloses les llavors, són riques en alcaloides tòxics. D'antuvi això s'ha solucionat bullint i/o ficant a remulla les llavors per tal de baixar la concentració de toxines, que són

solubles en aigua i, per tant, relativament fàcils d'extraure. Encara hi ha gent gran que se'n recorda haver-los conreat i conta que per tal de fer-los aptes per a l'alimentació calia ficar-los en un sac i mantindre'ls dins l'aigua, uns pocs dies si l'aigua estava mansa o una sola nit si era aigua corrent, com la d'una sèquia. Malgrat això, està documentat l'ús medicinal com a hipoglucemiant.

Des de la segona vintena del segle XX, i mitjançant la selecció genètica, s'han obtingut varietats pobres en alcaloides, alhora que s'han potenciat altres caràcters agronòmics. Actualment, no solament es

treballa seguint les tradicionals tècniques de selecció artificial i hibridació, sinó que per descomptat s'empren els darrers protocols de biotecnologia vegetal. La recompensa, en tot cas, és una llavor mengívola rica en proteïnes i lípids, només superada per la soja.

També cal comentar l'ús ornamental d'algunes varietats de tramusseres, tant per les seues espectaculars florides com per l'aspecte ufanós de la planta, gràcies a les seues nombroses i característiques fulles palmatiformes.

Tal volta els antics egipcis, devots del déu Sol, es fixaren en aquests vegetals per un fet ben curiós de la seua biologia: les tramusseres segueixen l'astre rei al llarg del dia, de manera que les fulles sempre miren en la direcció d'on ve la llum.

S. F. / A. N. / I. F. / E. L.

«EL CULTIU DELS TRAMUSSOS ES CONEIX A LA MEDITERRÀNIA DES DE L'ANTIC EGIPTE»



Els tramussos, normalment acompanyats pels cacauets torrats, es troben entre els aperitius més tradicionals de la cultura valenciana i també d'altres de la Mediterrània, encara que el consum està decaient en favor dels aperitius fregits industrials.

© Simón Fos





© Albert Navarro



© Simón Fos



© Emili Laguna

El descobriment de la població de Xàtiva va resultar una sorpresa inesperada. Els exemplars mostraven, a primera vista, diferències amb els obtinguts en cultiu i els observats a Llombai —eren més alts i robustos i molt ramificats des de la base, a més de produir molts més llegums i llavors—, però els seus caràcters no corresponien als de cap espècie coneguda en la Península Ibèrica. L'especialista Higinio Pascual va mostrar un enorme interès per visitar personalment la zona del nou descobriment i estudiar les plantes en el seu hàbitat. La seua experiència en aquest gènere va encaminar la seua atenció sobre les flors, fruits i llavors, molt semblants a les típiques de *L. mariae-josephi*, i sobre les fulles, més gruixudes i proveïdes de pèls més llargs i més aplicats. En aquesta situació totes les possibilitats estaven obertes: un nou tàxon o un morfotip afavorit per la riquesa de nutrients del sòl després del recent incendi i la falta de competidors.

El gènere *Lupinus* té un altre representant a terres valencianes, la tramussera silvestre (*L. angustifolius*) amb fulles de folíols molt estrets i flors blaves. La seua presència queda confinada al pla de Suro de Barx, al pla de Corral de Quatretonda-Simat i altres indrets propers, sempre en sòls arenosos i descarbonatats.

en sòls de textura arenosa i pH neutre àcid, per això les set espècies del *Lupinus* conegudes fins ara a la Península Ibèrica es distribueixen sobretot per àrees amb sòls silicis i arenosos, freqüents a l'occident peninsular i molt rars i escassos a les nostres terres. La nova espècie habitava en sòls netament bàsics i amb un component de sorra pobre o nul.

cada vegada en quedaven menys i els nous resultats de les experiències de germinació no oferien bones perspectives. A l'IMIA i a la UPM començaven a botar les alarmes. En part per això, els experts madrilenys van contactar amb el Servei de Conservació de la Biodiversitat (SCB) de la Conselleria de Territori i Habitatge, oficialment encarregat dels programes de conservació de la flora valenciana amenaçada. La primera mesura va ser la cessió d'un lot de les antigues llavors custodiades pel CEA a l'Institut Valencià d'Investigacions Agràries (IVIA) on es va assajar el cultiu *in vitro*. Però igual que a Madrid, les taxes de germinació eren desastroses (inferiors al 2%) i, malgrat la cura inherent als protocols de biotecnologia vegetal, les poques plantes obtingudes morien abans de poder aplicar altres tècniques de multiplicació, com ara la propagació clonal per meristemes. Tal volta l'antiguitat

de les llavors havia compromès la seua viabilitat.

De manera urgent, al maig de 2005, el SCB va convocar a València una reunió amb tots els experts implicats, tant de València com de Madrid. Els objectius eren establir la situació de l'espècie en aquell moment i les accions encaminades a conservar-la. La qüestió era clara: o es retrobava l'espècie a la natura o, com a màxim, només quedaven un grapat de llavors per a uns pocs intents de cultiu abans de decidir guardar *sine die* la resta, esperant que la ciència poguera trobar noves

■ ESPÈCIE NOVA, PERÒ... EXTINGIDA?

L'originalitat estava confirmada. Existia una nova espècie de tramussera amb una distribució i uns requeriments ecològics singulars (vegeu requadre). A més, s'havia trobat a escassos quilòmetres d'una gran àrea metropolitana com és la de València. Malauradament, durant els anys que havien passat des de la recollida de les llavors originals, l'únic lloc conegut on creixia aquesta nova tramussera havia deixat d'existir: l'activitat d'una conflictiva pedrera havia deixat un espai buit al lloc on abans estava la muntanya. Per tant, es trobaven amb una situació ben dramàtica: la planta recentment descoberta podia estar ja extingida a la natura.

Ja aleshores es van realitzar uns tímids rastrejos pels voltants de la pedrera per tal de trobar altres exemplars de la tramussera valenciana que van resultar infructuosos. S'havia arribat tard, però encara es conservaven algunes de les llavors recol·lectades anys enrere; ara bé,

**«A PRINCIPI DE MAIG DE
2006 ES TROBAVA UNA
POBLACIÓ AMB MÉS DE 700
EXEMPLARS, MOLT A PROP
D'UN PARATGE QUE JA HAVIA
DESPERTAT UN ESPECIAL
INTERÈS PER LA SEUA
DENOMINACIÓ: LA LLOMA
DEL TRAMUSSAR»**





Als tres llocs on ha estat trobada fins ara, la tramussera valenciana viu a les clarianes de comunitats vegetals molt semblants: garrigues dominades pel coscoll (*Quercus coccifera*), el llentiscle (*Pistacia lentiscus*) i el margalló (*Chamaerops humilis*), mesclats amb matollars espinescents d'argelagues (*Ulex parviflorus*) i espartars més o menys densos de *Stipa tenacissima*. A Xàtiva es troba en un procés dinàmic de restauració després d'haver estat arrasada per l'incendi del 2005.

metodologies més segures per fer-les germinar i completar el seu desenvolupament.

■ RESSEGUINT ELS HÀBITATS POTENCIALS

La informació oferta per Ramón, l'únic que havia vist la planta al seu medi natural, donava algunes indicacions sobre les possibles preferències ecològiques i permetia planificar la recerca per escorcollar els tipus d'hàbitats on es pensava que podia viure. També hi havia grans incògnites sobre la seua fenologia i, fins i tot, sobre l'aspecte de la planta a la natura: totes les dades recopilades procedien d'exemplars cultivats. A més, quan es comprovava l'extensa representació dels hàbitats potencials pels voltants de la pedrera, les expectatives no eren gaire esperançadores: era com buscar una agulla en un paller. Els esforços per a rastrejar el territori foren importants; també s'hi va implicar l'Ajuntament de Montserrat i entitats cíviques locals, a més dels tècnics i els agents mediambientals de la Conselleria. La recompensa fou especialment gratificant: a principi de maig de 2006 es trobava una població amb més de 700 exemplars, molt a prop d'un paratge que ja havia despertat un especial interès per la seua denominació i que s'havia rastrejat en diverses ocasions sense èxit. La cartografia de l'Institut Cartogràfic Valencià (ICV) recull el topònim «lloma del Tramussar» en una àrea gens adequada per al cultiu tradicional del tramús, a causa de l'esmentada exigència de sòls sorrenca, àcids o neutres i amb

suficient disponibilitat d'aigua –com a les comarques més plujoses– o en regadiu. Aquesta antítesi el va destacar com un punt d'especial atenció que, finalment, va revelar el perquè del seu nom. Així se superava la dramàtica situació que amenaçava aquest nou endemisme.

Però la història no acaba en aquest punt. Una treballa casual va desencadenar nous esdeveniments que constaten la necessitat de recuperar aquesta memòria cultural que ha quedat fixada als topònims que dissenyen la nostra geografia.

El mateix equip estudiava l'única població coneguda a la província de València d'astràgal lusitànic (*Erophaca baetica*), descoberta mesos abans en una zona de la Serra Grossa calcinada per l'incendi de 2005, en la confluència dels termes de Xàtiva, l'Olleria i Bellús. Recorrent l'àrea d'ocupació d'aquesta població, fent els treballs de delimitació i inventari, va sorgir un element totalment inesperat. Efectivament, un tramús que, a primera vista, semblava diferent del nostre protagonista, encara que la proximitat d'algunes característiques morfològiques i ecològiques plantejava, si més no, relacions molt properes. La sorpresa va sorgir en comprovar-se que, molt a prop del lloc de trobada, la cartografia assenyalava un «pla del Tramussar». Consultes posteriors fetes pels agents mediambientals han permès confirmar que, com se sospitava per l'orografia de la zona, la ubicació correcta del topònim es corresponia amb l'àrea de pendent suau ocupada per les tramusseres.

«ES VA INICIAR UNA
RECERCA DOCUMENTAL DE
TOPÒNIMS RELACIONATS
D'UNA O D'ALTRA MANERA
AMB EL MOT “TRAMÚS”»





■ RECERCA DE TOPÒNIMS PER A TROBAR NOVES POBLACIONS

No podia ser casualitat. Per tant, es va iniciar una recerca documental de topònims relacionats d'una o d'altra manera amb el mot *tramús*. Es van consultar totes les fonts que pogueren oferir informació toponímica històrica i actual: mapes, llibres, la Secció d'Onomàstica de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, etc. Fruit d'aquesta recerca, es recopilaren un modest grup de topònims, alguns clarament localitzats als mapes i d'altres amb el terme municipal com a única referència geogràfica. Cal dir que, en un dels llibres consultats, l'*Onomasticon Cataloniae* de Joan Coromines, l'autor nega explícitament la relació entre els topònims d'arrel *tramús* i la planta lleguminosa a què aparentment fan referència. Però ara estem en condicions de refutar aquesta asseveració, encara que només siga en alguns casos i tenint en compte que alguns topònims es troben encara pendents de localització.

Calia ara comprovar sobre el terreny la coincidència topònim-planta. Es va triar un cas al terme de Gandia, anomenat pla dels Tramussos. L'accés a la zona de muntanya era escabros, però malgrat no poder arribar a la localització exacta... premi! Es va trobar un altre grup de tramusseres i, inequívocament, es tractava del *Lupinus mariae-josephi*.

Ja es tenien localitzades tres poblacions ben allunyades entre elles. Es va triar un altre topònim al terme d'Alberic, el pla de Tramussar. La zona, de fàcil accés, va ser prospectada sense cap èxit. Malgrat que part dels terrenys havien sofert una severa transformació agrícola, semblava haver-hi suficient superfície intacta perquè la planta hi visquera. S'havia extingit en aquell lloc? Mai hi havia estat?

Lloma del Tramusseral	Agres
El Tramússol	Alcoi
Lloma dels Tramússols	Benimassot
Tramússol	Bocairent
El Tramussar	Camp de Mirra
Fuente del Tramusero	Cortes de Pallars
El Tramusser (Pont del Tramusser)	Genovés
El Tramús	l'Alcora
El Tramusso (Altet del Tramusso)	Monòver
El Pla del Tramussar ¹	Xàtiva

¹ L'*Onomasticon Cataloniae* recull dos plans «dels Tramussars» a Xàtiva.

Fonts consultades: L'*Onomasticon Cataloniae* de Joan Coromines, Acadèmia Valenciana de la Llengua, Cartografia editada per l'Institut Cartogràfic Valencià (mapes 1:10.000) i l'Institut Geogràfic Nacional (mapes 1:25.000).

Topònims pendents de localització.

De moment, la recerca al camp ha finalitzat per al 2006. Les plantes s'han assecat amb la calor i la sequera de l'estiu, i resten només les llavors a terra que probablement germinaran amb les primeres pluges de la tardor. Fins la pròxima temporada, als tècnics els queda la recerca més exhaustiva d'altres possibles «topònims tramussers» i trobar la localització concreta per a aquells dels quals sols es coneix el terme on se situen. És a dir, continuar amb el treball per descobrir els secrets que encara s'amaguen al darrere d'aquesta singular i sorprenent espècie valenciana. Una història que necessita informació per a ser escrita, amb nous topònims, observacions de la planta o sobre el cultiu antic de les tramusseres a les nostres terres calcàries. Qualsevol dada nova pot contribuir a aclarir les incògnites encara obertes. Així, aprofitem aquestes línies per fer una crida a tot el qui vulga oferir els seus coneixements i observacions mitjançant la pàgina web <<http://es.geocities.com/tramusseravalenciana>>. ☺

BIBLIOGRAFIA

- CASTROVIEJO, S. i H. PASCUAL, 1999. «*Lupinus* L.». In TALAVERA, S. et al. (eds). *Flora Ibérica, Plantas vasculares de la Península Ibérica e Islas Baleares*, 7(1): 251-260.
- GLADSTONES, J. S., 1974. «*Lupinus* of the Mediterranean Region and Africa». *Technical Bulletin, Department of Agriculture, Western Australia*, 26: 1-48.
- KURLOVIC, B.S. (ed.), 2002. *Lupins (Geography, Classification, Genetic resources and Breeding)*. Intan, Sant Petersburg. <http://lupins-bk.blogspot.com/2006_07_01_lupins-bk_archive.html>.
- LÓPEZ BELLIDO, L. i M. FUENTES GARCÍA, 1999. *El altramuç*. Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación. Madrid.
- PASCUAL, H., 1986. *Altramuces de la Península Ibérica e Islas Baleares. Taxonomía, área, autoecología, aprovechamiento y aspectos agronómicos*. Instituto Nacional de Investigaciones Agrarias. Madrid.
- PASCUAL, H., 2004. *Lupinus mariae-josephi* (Fabaceae), nueva y sorprendente especie descubierta en España. *Anales del Jardín Botánico de Madrid*, 61 (1): 69-72. <[http://www.rjb.csic.es/pdfs/Anales61\(1\)69-72_lupinus.pdf](http://www.rjb.csic.es/pdfs/Anales61(1)69-72_lupinus.pdf)>.

Simón Fos, Albert Navarro, Inma Ferrando i Emili Laguna. Conselleria de Territori i Habitatge, Generalitat Valenciana.